FACTORII FUNDAMENTALI AI STABILITĂȚII IDIOMURILOR TURCICE ÎN COMPARAȚIE CU LIMBILE INDO-EUROPENE

Enver Mamut
Universitatea *Ovidius* Constanța

Les facteurs fondementaux de stabilité des idiomes turcs en comparaison avec les langues indo-européennes (Résumé)

On a beaucoup écrit sur les langues turques divisées aujourd'hui en 21 idiomes parlés par environ 162.000.000 habitants établis dans l'espace euro-asiatique. La grande majorité des études élaborées à l'étranger, mais aussi les études publiées en Roumanie, notamment après les années 1960, ont mis en évidence le fait que les idiomes turcs, idiomes à structure aglutinante, se caractérisent par une série de particularités qui leur confèrent une plus grande stabilité dans le temps et dans l'espace, ainsi qu'une parenté plus proche par rapport, par exemple, aux langues flexionaires. Afin de démontrer cela, certains linguistes (Abel-Remusat, Rasmus Rasch, W. Schott, M.A. Castren, W. Bang, Y. Nemeth, S.G. Clauson, Gehard Doerfer, G.I. Ramstedt, Marti Räsänen, N.A. Baskakov etc.), ont essayé de mettre en évidence les particularités communes, très importantes, des idiomes faisant partie du groupe des langues uralo-altaiques et, surtout, des langues altaiques dont font partie les langues turques, sans toutefois arriver à préciser les causes principales ou les facteurs fondementaux qui conduisent au maintien de la stabilité de ces idiomes dans le temps et dans l'espace.

Cet article essaie de déterminer ces facteurs, à partir de la pensée triadique des locuteurs des idiomes turcs et d'établir les deux facteurs fondementaux qui ont des répercussions imprévisibles sur la structure des idiomes turcs: 1. l'absence de la distribution par classes des substantifs déterminée par l'absence de l'article grammatical et 2. la présence d'une topique ou d'un ordre strict des mots basé sur la règle: déterminant + déterminé.

Despre limbile turcice divizate azi în 21 de idiomuri[1] vorbite de aproximativ 162.000.000 de locuitori aşezați în spațiul euroasiatic[2], s-au scris numeroase studii atât în trecut cât şi în perioadele mai apropiate.

Mai toate studiile elaborate în afara granițelor țării, dar şi cele publicate la noi, îndeosebi după anii 60 al secolului trecut[1], au evidențiat faptul că idiomurile turcice, având o structură aglutinantă, se caracterizează printr-o sumedenie de particularități ceea ce le conferă o mai mare stabilitate în timp şi spațiu, de unde şi o înrudire mult mai apropiată între ele în comparație, să zicem, cu limbile flexionare.

[1] Pentru denumirile idiomurilor turcice prezentate în ordinea alfabetică, vezi Anexa.

[2] Spațiu ce se întinde din din Marea Adriatică până în podişul Gobi şi Siberia de Est, cuprinzând Balcanii, Asia Mică, Turcia, Republica Nord Cipriotă, Crimeea, regiunile din sud-estul Siberiei, sudul Uralilor, Volga Centrală şi Nordul Caucazului din Federația Rusă, Asia Centrală, Irak, Iran, Siria, Afganistan şi provincia Sintzian-Uigură din nord-vestul Chinei.

BDD-A3653 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:51 UTC)

Iar pentru a demonstra acest fapt, lingviştii precum au fost francezul Abel-Remusat[2], danezul Rasmus Rasch[3], germanul W. Schott (1836)[4], finlandezul M.A. Castren (1813-1852)[5], urmaţi de austriacul W. Bang[6], maghiarul Y. Nemeth[7], englezul S.G. Clauson[8], germanul Gehard Doerfer[9], finlandezii G.I. Ramstedt[10] şi Marti Räsänen[11] şi rusul N.A. Baskakov[12] etc., au încercat să scoată la iveală particularităţile comune, de altfel, extrem de importante ale idiomurilor făcând parte din grupul limbilor uralo-altaice şi îndeosebi ale limbilor altaice din care fac parte şi idiomurile turcice, fără însă a reuşi să precizeze principalele cauze sau factorii fundamentali care conduc la menţinerea stabilităţii acestor idiomuri în timp şi spaţiu.

O încercare de a determina aceşti factori, pornind de la gândirea triadică a vorbitorilor idiomurilor turcice a fost prezentată în cadrul celui de-al II-lea Congres Internaţional de Turcologie din Ankara în anul 1996 de autorul prezentului articol[13], care dezvoltând ideile expuse aici va încerca în cele ce urmează să stabilească factorii fundamentali, care în final se rezumă la:

1. *absenţa împărţirii pe clase a substantivelor* determinată de absenţa genului gramatical şi

2. *prezenţa unei topici sau a unei ordini stricte a cuvintelor bazate pe regula: determinant + determinat.*

Aceşti doi factori de bază au repercusiuni din cele mai imprevizibile asupra structurii idiomurilor turcice.

1. ***Absenţa împărţirii în clase a substantivelor*** în idiomurile turcice, inclusiv în limba turcă, contribuie la apariţia în aceste limbi, în esenţă, a unei singure paradigme a declinării la nume şi a unei singure paradigme a conjugării la verb determinate de structura axială a acestor idiomuri.

Rădăcina cuvântului nefiind grevată de împărţirea pe clase, la nominativ ea nu a putut să apară decât într-o formă pură, adică cu desinenţa zero. Datorită acestei însuşiri, nominativul a devenit centrul organizatoric al paradigmei declinării. Ori, această paradigmă are în limbile turcice o structură axială clar expimată, toate dezinenţele cazuale din seria singularului se alipesc la tema cazului nominativ singular şi toate desinenţele cazuale din seria pluralului se alipesc la tema cazului nominativ plural. Prin aceasta este asigurată natura standard a paradigmei declinării, tipice pentru limbile aglutinante. Structura axială a paradigmei şi absenţa mărcilor de clasă nu au creat teren pentru apariţia mai multor tipuri de declinări, în felul acesta a fost eliminată posibilitatea de confundare a cazului diferitelor tipuri de declinare.

Într-o dependenţă strânsă de structura axială a paradigmei se află, de asemenea, unele particularităţi ale accentului în limbile turcice. Spre deosebire de limbile flexionare care au o structură atomistă, accentul în limbile turcice tinde să ocupe un loc strict bine determinat. De obicei, el cade fie pe prima silabă (la unele nume topice), fie pe ultima silabă. Fenomenul se explică prin prezenţa în aceste limbi a unei structuri clare a formelor care elimină dintr-odată folosirea accentului mobil drept mijloc de diferenţiere a formelor.

BDD-A3653 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:51 UTC)

Structura axială a paradigmei în limbile turcice (aglutinante) a exercitat o influenţă destul de puternică asupra naturii unor procese fonetice care se produc în aceste limbi: structura axială este strâns legată de tendinţa de păstrare a unor limite clare între morfeme; în acelaşi timp, tendinţa aceasta a jucat un rol de frână, care împiedică apariţia unei sumedenii de schimbări fonetice la jonctura morfemelor. Aceasta explică de ce în limbile turcice modificările fonetice nu au aceeaşi intensitate ca în limbile flexionare, care ar fi putut conduce la o deformare serioasă a axului paradigmei în sine, cât şi la o deformare a temei cuvântului. Limbilor turcice le sunt caracteristice absenţa grupurilor consonantice la iniţiala şi (cu excepţia grupurilor biconsonantice **st, şt, rt, nt, lt, nk, rk, lk**) la finala cuvintelor. Grupurile consonantice în aceste limbi, se constată, de obicei, la jonctura morfemelor. Cf. **bulutlar** „norii" (**-lar** este desinenţa pluralului), **gördü** „a văzut" (**-dü** este marca trecutului categoric). Însuşirea limbilor turcice de a evita grupurile bi şi îndeosebi triconsonantice la finala cuvintelor, nedivizate de împărţirea morfemică, ca şi îmbinarea a trei (uneori chiar şi a două) consoane la jonctura morfemelor apără la rândul lor sufixele cazuale şi ale altor sufixe, de deformare, elimină posibilitatea de apariţie a unei variabilităţi majore. Desigur, nu se poate exclude apariţia unor variante în totalitate. Astfel, de pildă, acţiunea legii armoniei vocalice, parţial şi a asimilării consonantice poate conduce la formarea unor variante ale desinenţelor cazuale, în acelaşi timp, este obiectivă tendinţa de păstrare a despărţirii morfematice în cazul grupurilor consonantice, care, ca şi armonia vocalică serveşte unui şi aceluiaşi scop, şi anume păstrarea axului paradigmei.

Tendinţa de evitare a grupurilor consonantice la jonctura morfemelor condiţionează cu destulă claritate şi o altă particularitate a limbilor aglutinante.

Se ştie faptul că limbile turcice sunt comparativ mai sărace în diftongi de tipul **au, ua, ou, uo, eu, oa, ea** etc. În cazul în care apar astfel de diftongi acestea din punct de vedere istoric constituie elemente secundare apărute din îmbinări de tipul „vocală + consoană" cu mult mai vechi *taw* < *tağ, saw* < *sağ, söw* < *sök, kow* < *koğ* etc. Formarea unui număr mare de diftongi în limbile turcice ar fi putut conduce la încălcarea limitelor existente la jonctura morfemelor. Îmbinarea a două vocale eterogene în limbile turcice se produce de obicei la jonctura dintre morfeme. Cf. **Kay-gı, say-gı, duy-gu, kay-ık** care din punct de vedere fonetic fiind disociabile (Cf. **ka-ya, du-yar, ka-yık**) sunt numiţi pseudodiftongi. Prezenţa separării morfematice împiedică indubitabil formarea diftongilor, grupurile de sunete ce par a fi diftongi, de fapt, sunt pseudodiftongi, datorită faptului că se supun disocierii.

Un element complementar al aglutinării este armonia vocalică legată de păstrarea unui regim determinat şi a unei însuşiri constante la vocale, uneori şi la consoane. Armonia vocalică reprezintă, în mod indubitabil, o consecinţă a tendinţei limbilor aglutinante de păstrare a structurii axiale a paradigmei şi una de limitare a posibilităţilor de înmulţire a variantelor sufixelor monosemantice (fără a ţine seama de variantele, care sunt condiţionate de acţiunea însăşi a armoniei vocalice şi care nu produc schimbări în axul paradigmei).

BDD-A3653 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:51 UTC)

Armonia vocalică creează mari obstacole în apariţia multiplelor forme ale cazurilor şi ale sufixelor derivative. De pildă, când în limba turcă există desinenţa **-e** a cazului dativ după temele terminate într-o temă palatală sau muiată, de exemplu: **göl-e** „spre lac", **ev-e** „spre casă" etc. eliminarea sufixului **–e** în cazul acesta de către sufixele, precum sunt **-a, -u, -gu** etc. nu pare a fi posibilă.

Prezenţa armoniei vocalice şi fenomenele care o însoţesc precum sunt armonia labială (küçük ses uyumu), opoziţia vocalelor după serie (vocalele seriei anterioare şi cele aparţinând seriei posterioare), legate de armonia vocalică, opoziţia consoanelor anterioare (antelinguale, palatale) celor posterioare (posterolinguale, postpalatale), imposibilitatea apariţiei grupurilor consonantice la iniţiala absolută a cuvântului şi legată de aceste fenomene existenţa unei tipologii speciale a silabelor sunt cauzele relativei simplităţi mari a distribuţiei fonemelor în limbile aglutinante, în comparaţie cu limbile indo-europene. Aceste raporturi distributive, după cât se pare, istoriceşte sunt şi mai stabile, ceea ce iarăşi nu poate să nu contribuie la păstrarea îndelungată a structurii idiomurilor turcice. Structura axială a paradigmei reprezintă de asemenea una din cauzele care împiedică să apară în aceste idiomuri, fenomene precum sunt alternanţele vocalice, care în aceste limbi sunt cu totul absente. De altmiteri, în condiţiile existenţei unei paradigme cu o structură axială şi al unui sistem de forme cazuale, nu se simte nevoia alternanţelor vocalice. În limbile turcice verbul, de asemenea, nu simte nevoia alternanţelor vocalice, deoarece toate formele verbale sunt diferenţiate foarte clar.

2. Cea de a doua cauză care condiţionează stabilitatea structurii aglutinante a limbilor turcice o reprezintă ***existenţa unei topici sau a unei ordini stricte a cuvintelor în sintagme de tipul „determinant + determinat"***. Respectarea strictă a unei topici precum cea menţionată mai înainte, creează condiţii optime în dezvoltarea procedeului numit juxtapunere ca mijloc de legătură sintactică între cuvintele aflate în poziţia de determinant şi determinat.

Una din particularităţile caracteristice ale limbilor turcice constă în posibilitatea întrebuinţării substantivelor în funcţia de atribut (substantival), ceea ce permite crearea în aceste idiomuri a unor îmbinări de cuvinte de tipul **ağaç ev** „casă de lemn" (adlit. „lemn casă"), **demir kapı** "uşă de fier" (ad. lit. "fier uşă"), **taş yol** "drum de piatră" sau "drum pietruit" (adlit. "piatră drum"). Astfel de îmbinări de cuvinte se disting printr-o sudură internă cu mult mai mare faţă de îmbinările de cuvinte similare din limbile flexionare, unde unul din elementele sale este marcat fie de sufixul cazului genitiv, fie de marca unui adjectiv declinabil (cf. rus **dom atsa** "casa părintească" sau **zelyonaya trava** "iarbă verde") fie cu prepoziţie **de** (de exemplu în română: "casă de lemn", "uşă de fier", etc.), acestea apropiindu-se prin valoarea lor de cuvintele compuse.

Sufixul cazului acuzativ, în majoritatea limbilor aglutinante are valoarea de articol. El indică de obicei obiectul de acţiune, definit, cunoscut deja de vorbitor[14]. Acest fenomen, curios, se explică prin aceea că în limbile aglutinante, încă din vechime a fost larg răspândită propoziţia nominală, a cărei particularitate tipică îl constituie înlocuirea formelor personale ale verbelor cu substantive deverbative marcate cu

BDD-A3653 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:51 UTC)

sufixele posesive. Propoziția contemporană *O ağaç kesiyor* „El taie lemne” a avut o structură de tipul *Ol ağaç kese ol*. Se poate presupune că îmbinarea substantivului care exprimă subiectul de acțiune şi obiectul acțiunii exprimate prin substantivul deverbativ, s-a realizat de asemenea, în conformitate cu procedeul simplu de juxtapunere sau alăturare. Formele contemporane ale cazului acuzativ definit, fără nici un sufix cazual special, reprezintă, probabil, rămăşiţe ale acestei stări vechi. Sufixul cazului acuzativ, folosit inițial în calitate de articol postpozitiv special, a încălcat sudura unei astfel de îmbinări.

Dezvoltarea procedeului de îmbinare a cuvintelor prin juxtapunere face inutilă declinarea adjectivelor în limbile turcice. Prepunerea sau locul prepozitiv al cazului genitiv atât de tipică pentru limbile aglutinante se explică prin acțiunea legii „determinant-determinat”. Cf. kar*deş kızı* “fata (fiica) fratelui”, **baba oğlu** “băiatul tatei” (adl. “frate fata”).

Prin acțiunea aceleiaşi legi se explică trecerea în prim plan a diferitelor circumstanțiale, de exemplu: *Amerika’da grevler* “grevele în America”.

Participiile, capabile să se folosească în funcție de atribute (participiale), tind să preceadă propriul lor determinat, în conformitate, de asemenea, cu legea “determinant + determinat”. De aceea forma verbală personală, incapabilă a se folosi în funcția de atribut este îndepărtată către finala propoziției. Legea “determinant + determinat” se răspândeşte nu numai la sintagme simple de tipul “adjectiv + substantiv”. În determinante se transformă şi construcțiile numite determinante sau atribute dezvoltate sau grupurile atributive. De exemplu: *En güzel kız öğrenciler bizim bölümde tahsil görüyörlar* “Cele mai frumoase studente învață la secția noastră”, *O bana balık avlanılabilinen yeri gösterdi* „El mi-a arătat locul unde se poate pescui peşte”. În aceste exemple sintagmele cu participiile *En güzel kız öğrenciler* şi *balık avlanılabilinen* reprezintă atribute dezvoltate sau grupuri atributive. Această însuşire a limbii turce conduce la o reducere considerabilă a verbelor finite şi la mărirea numărului numelor verbale şi ale participiilor.

Prezența atributelor participiale dezvoltate sau a grupurilor atributive constituie un obstacol în calea apariției în limba turcă a propozițiilor secundare de tipul celor existente în limbile europene. De aceea aceste construcții sunt numite în turcologie, fie „construcții gerunziale, participiale sau infinitivale”[15], fie „cvasipropoziții”[16] (J. Deny) sau „propoziții secundare (subordonate) alipite de cele principale prin sudură”[17]. Este adevărat că în limba turcă contemporană se întâlnesc şi propoziții secundare de tipul celor întâlnite în limbile indo-europene, numai că acestea au apărut mai târziu sub influența acestora din urmă. Construcția gerunzială într-o oarecare măsură, poate socotită drept atribut adverbial dezvoltat sau grup adverbial al acțiunii verbale. De aceea toate construcțiile gerunziale, supunându-se legii „determinant + determinat” ocupă în limbile turcice un loc prepozitiv față de propozițiile principale şi nicidecum după ele. De exemplu: *Parayı alarak eve döndüm* „M-am întors acasă luîndu-mi banii”. Prin aceasta se explică şi abundența, în aceste limbi a construcțiilor gerunziale sau a

BDD-A3653 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:51 UTC)

cvasipropoziţiilor numite şi propoziţii secundare (subordonate) legate prin sudură de tipul: *Ben mühendis olunca, annem şehire taşındı* „Mama s-a mutat la oraş deîndată ce (eu) am devenit inginer". *Ben mühendis olduktan sonra, annem şehire taşındı* ("Mama s-a mutat la oraş după ce (eu) am devenit inginer"); *Ben mühendis olmadıkça annem şehire taşınmadı* (Mama nu s-a mutat în oraş cât timp eu n-am devenit inginer); *Ben mühendis oluncaya kadar (olmayana kadar), annem şehire taşınmadı* „Mama nu s-a mutat în oraş până când eu nu am devenit inginer" etc. Ori tocmai acestea permit limbilor turcice să se descurce fără propoziţii de tipul celor existente în limbile indoeuropene.

Toate aceste fenomene care sunt o consecinţă a păstrării stricte a topicii sau a ordinii cuvintelor în sintagmele de tipul „determinant + determinat" condiţionează o serie întreagă de particularităţi specifice a structurii sintactice în idiomurile turcice. Diferitele construcţii participiale şi gerunziale, precum şi propoziţia cu predicatul în poziţia ei finală creează unităţi închise, organizate deosebit de strict. Aceste unităţi stricte au o mare stabilitate. În mod indirect, ele contribuie, fără îndoială, la păstrarea unor particularităţi în idiomurile turcice, care, în final, nu poate să nu ducă la stabilitatea păstrării îndelungate a structurii aglutinante.

În condiţiile existenţei unui număr mare de nume verbale provenite de la verbe (numele deverbative) şi participii se lărgesc în chip neobişnuit posibilităţile de utilizare a verbelor deverbative şi a participării lor la alcătuirea unor forme ale verbelor finite.

Numele deverbative şi participiile sunt foarte comode în crearea formelor parfectului, care exprimă rezultatul unei acţiuni. În vechime, în epoca dominaţiei structurii nominale, el putea exprima acţiuni, în general. Rămânea doar corelată această acţiune cu o anumită persoană sau cu subiectul acţiunii. Această cerinţă a generat apariţia sufixelor posesive ca unul din factorii puternici ce contribuie la păstrarea structurii aglutinante. Legate genetic de pronumele personale şi apărute iniţial în sfera verbului, ele au fost transferate, mai târziu, în sfera numelui; cf. *ata-m* „tatăl meu", *kız-ım* „fiica (fata) mea", *ev-im* „casa mea", etc. Fenomenul acesta pare, la prima vedere, a fi în contradicţie cu legea „determinant + determinat", dar, dacă se are în vedere faptul că sufixele posesive au apărut în sfera verbului, această contradicţie este eliminată de la sine.

Apariţia sufixelor posesive a lărgit considerabil posibilităţile de formare ale postpoziţiilor. Nucleul iniţial al construcţiei postpoziţionale a fost, după toate probabilităţile îmbinarea de cuvinte construită în conformitate cu schema „determinant + determinat". Sintagma *orman yanında* „lângă pădure" iniţial ar fi putut să însemne „pe partea dinspre pădure" (orman yanda). Prezenţa în limbă a sufixelor posesive a dat naştere la posibilitatea de alipire a sufixului posesiv la cel de al doilea element al îmbinării (yan-ı-n-da), în final obţinându-se construcţia: „pe partea ce aparţine pădurii sau ceea ce este propriu pădurii".

Postpoziţiile contribuie, în multe privinţe, la păstrarea structurii aglutinante a limbilor. În primul rând, ele măresc cu mult posibilitatea de exprimare a diferitelor

BDD-A3653 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:51 UTC)

nuanțe ale sensurilor, legate de exprimarea diferitelor raporturi spațiale. Sfera valorilor exprimate de prepozițiile indoeuropene nu este atât de largă. Posibilitatea exprimării raporturilor spațiale apără la rândul ei cazurile spațiale existente de diferite confuzii, interacțiuni, de dispariții, etc. Pe de altă parte, cu timpul, postpozițiile pot să se transforme în sufixe cazuale, asigurând prin aceasta o reproducere constantă a desinențelor aglutinante, fenomen ce nu s-a observat în limbile indoeuropene, unde prepozițiile uneori nu au contribuit la întărirea structurii flexionare a limbilor, ci la prăbuşirea acesteia şi transformarea ei într-o structură analitică.

Există destul de multe exemple de transformare a postpozițiilor în sufixe cazuale: cf. *birlen > irlen >ilen > ile > la/le* care tinde să devină marcă a cazului sociativ sau instrumental: *atlı* „cu cal”, *ayakla* „cu piciorul”, *gözle* “cu ochiul”, etc.

Transformarea postpozițiilor în sufixe cazuale nu a condus la ştergerea limitelor dintre morfemele alcătuitoare, deoarece astfel de sufixe sunt şi ele purtătoare ale unor sensuri depline. În limbile aglutinante nu poate fi descoperit nici un caz de fuziune în locurile de îmbinare sau de jonctură a postpozițiilor cu rădăcina cuvântului.

În treacăt fie spus, trebuie relevat faptul că în comparație cu limbile aglutinante, limbile indoeuropene, neavând aproape deloc postpoziții, au neşansa de a avea puține posibilități de a crea desinențe cazuale noi. Pierderea de către aceste limbi a flexiunii uneori, a fost compensată de schimbarea sau alternața vocalei sau a vocalelor din tema cuvântului. Cf. declinarea cuvântului *fată* din limba română care are la nominativ forma *fată*, la genitiv (*a, al, ale*) *fetei*, la dativ *fetei* ş.a.m.d. unde se constată nu numai o schimbare a fizionomiei sonore a cuvântului *fată* la genitiv şi dativ prin schimbarea vocalelor *a* şi *ă* în vocala *e*, dar şi prăbuşirea temei//rădăcinii cuvântului de la forma *fată* la forma *fetei* şi concomitent cu aceasta ştergerea limitelor dintre morfemele alcătuitoare ale cazurilor genitiv şi dativ care, pe deasupra din punct de vedere formal se aseamănă între ele, conducând în final la confundarea formelor. Cf. în această privință cuvântul *kız* „fată” din limba turcă care îşi păstrează complexul sonor atât la nominativ, cât şi la genitiv şi dativ, precum şi la celelalte cazuri unde limitele dintre rădăcină şi sufixele cazurilor se mențin cu o mare claritate. Cf. la nominativ: *kız* „fată”, la genitiv *kız-ın* “(a, al, ale) fetei”, care la dativ *kız-a* “fetei” la ablativ *kız-dan* “de la fata” şi la locativ *kız-da*.

Reproducerea constantă a unor elemente postpuse numite sufixe, provenite din rezerva de nesecat, precum sunt postpozițiile a constituit unul din factorii cei mai puternici de păstrare a structurii aglutinante, în timp şi spațiu. Reproducerea constantă a elementelor postpuse conduce la faptul că prin analogie şi datorită inerției istorice în limbile aglutinante turcice se creează numai sufixe, fiind absentă cu desăvârşire fenomenul prefixării; aceasta la rândul său exercitând o influență uriaşă asupra naturii formării cuvintelor verbale şi nominale, care în idiomurile turcice se caracterizează printr-o abundență a sufixelor.

Numărul mare de sufixe (peste 130 derivative fiecare cu 2-12 variante) reprezintă, de asemenea, o consecință a acțiunii topicii cuvintelor „determinant +

BDD-A3653 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:51 UTC)

determinat". Folosirea largă a sufixelor a creat binecunoscuta forţă a inerţiei, de pe urma căreia prin analogie a fost întrebuinţată numai procedeul sufixal de formare a cuvintelor, iar pentru formarea prefixelor n-au existat condiţii speciale. În limbile indoeuropene prefixul se alipeşte, de obicei, la verbe sau la substantive deverbative.

În strânsă legătură cu cele menţionate se află şi aşa numita iniţială surdă a cuvântului în limbile aglutinante. În limba-bază turcică veche toate cuvintele începeau numai în consoane surde, acest fenomen fiind conservat în prezent de idiomurile turcice: ciuvaşă din Volga Centrală şi hakasă din sudul Siberiei, păstrătoare ale celor mai vechi elemente ale idiomurilor turcice. În aceste idiomuri cuvintele nu pot să înceapă în consoane sonore de tipul *b, d, g, z, j* etc. ci doar în consoane surde de tipul *p, t, k, s, ş* ca în limba-bază turcică, tipul cuvintelor în consoane sonore fiind specific limbii turce contemporane, iar cel mixt, adică tipul surd şi sonor fiind specific idiomurilor turcice septentrionale (tătară, uigură, uzbecă, kazah, karacalpacă, nohaică, kirghiză, başkiră etc.). La prima vedere, acest fenomen poate să pară ca ceva curios. În realitate însă, el este o urmare directă a structurii aglutinante a limbilor. Cuvinte cu iniţiala în consoane surde se întâlnesc numai în limbile aglutinante în timp ce în limbile care au o altă structură, ele sunt absente.

Aşadar, o particularitate tipică a limbilor aglutinante este aceea că aici lipsesc cu desăvârşire prefixele. Aceasta înseamnă că iniţiala de cuvânt în limbile aglutinante este întru totul pasivă din punct de vedere morfologic. Dacă în aceste limbi nu există morfeme cu sens sau semanteme la iniţiala de cuvânt, atunci nu există în această poziţie a cuvântului nici îmbinări de consoane sau grupuri consonantice, deoarece în aceste idiomuri limita de demarcaţie a morfemelor, de obicei, are loc între două consoane, în cazurile când acestea există în cuvânt. În condiţiile existenţei unei pasivităţi morfologice la iniţiala de cuvânt, scade într-un mod sensibil cerinţa de diferenţiere semantică în planul pur fonologic. Se acordă o preferinţă consoanelor surde ca elemente mult mai puţin expresive din punct de vedere fonologic. Punctul de contact al variabillităţii fonemice în idiomurile de acest tip este trecut sau mutat în mijlocul cuvântului, la jonctura morfemelor.

Cu iniţiala absolut surdă a cuvântului este strâns legată şi o altă particularitate. În idiomurile care au cuvinte cu iniţială absolut surdă, capătă o dezvoltare specială sonantele. iar dintre acestea lichidele şi nazalele. Frecvenţa unor silabe precum sunt: *-tet, -kek, -pep, -fef* este extrem de redusă, în timp ce frecvenţa silabelor de tipul: *-ter, -tel, -ten, -tem, -ker, -kel, -kem, -ken, -per, -pel, -pen, -pem, -ser, -sel, -sem, -sen* atinge cota cea mai înaltă. O frecvenţă foarte mare o au şi îmbinările sonantelor cu consoanele surde de tipul *lt, lk, rt, rk, nt, nk*, mai puţin două surde de tipul *st, şt* şi încă mai puţin un sonant şi o consoană de tipul *ld, rd*. Această lege poate fi verificată şi empiric. Prezenţa în chip absolut al surdelor la iniţiala de cuvânt, în cazul limbii-baze turce, precum şi în limbile ciuvaşă şi hakasă păstrătoare ale alementelor vechi se leagă adesea cu accentul pe prima silabă şi cu prezenţa unor vocale lungi, care compensează într-o anumită măsură pasivitatea fonologică a iniţialei de cuvânt..

BDD-A3653 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:51 UTC)

Posibilitățile largi de folosire a sufixelor în idiomurile turcice reprezintă, într-o măsură oarecare cauza tendinței către monosemantismul sufixelor. Pentru a putea da un alt sens unui anumit sufix, limbile aglutinante recurg la alipirea unui alt sufix de sufixul existent, obținându-se în final, ghirlande întregi de sufixe.

Cazurile de subiect-obiect sunt relativ slab dezvoltate în aceste idiomuri. Sfera cazului genitiv este mai îngustă în comparație cu genitivul din limbile indoeuropene. Aşa numitul caz dativ reprezintă în acelaşi timp un caz spațial şi unul directiv (îndeosebi în idiomurile turcice septentrionale); acuzativul, când exprimă un obiect de acțiune nedefinit, de obicei nu este marcat cu nici un sufix. În schimb, în aceste idiomuri este destul de dezvoltată sfera cazurilor spațiale şi a construcțiilor sau a locuțiunilor spațiale postpoziționale. Întrucât sistemul dezvoltat al postpozițiilor permite redarea celor mai variate nuanțe ale valorilor spațiale, cazurile spațiale (locativul. dativul şi ablativul) nu se supun unor procese de amestec şi de apariție a polisemantismului.

Idiomurile turcice abundă în forme participiale, care pot fi folosite drept material de construcție în formarea timpurilor verbale. Prin îmbinarea participiilor cu verbele auxiliare se pot obține diferite forme ale timpurilor verbului, ceea ce reprezintă, de asemenea, una din cauzele de păstrare a structurii aglutinante. Se ştie faptul că timpurille analitice au capacitatea de a avea o mare stabilitate. Cazurile de confundare a formelor, aparținând la două gupuri analitice sun destul de rare. Dimpotrivă, formele neanalitice ale timpurilor verbelor, precum ne arată, de exemplu istoria limbilor indoeuropene, se suprapun în mod constant prin contaminare.

Rezumând cele menționate mai sus, se poate trage concluzia că structura unei sau altei limbi este determinată de anumiți factori fundamentali. În cazul limbilor turcice, care au o structură aglutinantă, aceşti factori fandamentali sunt: 1. **absența împărțirii pe clase a cuvintelor** sau mai bine zis absența mărcilor de clasă şi 2. **topica cuvintelor bazată pe regula „determinant + determinat”**. În legătură directă cu aceşti factori poate să apară şi întrebarea: care este factorul determinant în cazul de față? Aglutinarea sau topica cuvintelor „determinant + determinat”?

Aglutinarea (juxtapunerea, alipirea) care este un procedeu sau o formă de îmbinare a diferitelor elemente alcătuitoare sau componente morfologice ale unui cuvânt marcat integral se opune total unui alt procedeu de îmbinare ce se numeşte fuziune.

Evident, topica cuvintelor „determinant + determinat” susținută şi aproape echivalentă cu regula „concret + abstract”, „particular + general”, „dependent + independent” precum şi de „variant + invariant” constituie condiția fundamentală a aglutinării, deoarece din punct de vedere istoric fiecare îmbinare a rădăcinii cu un sufix poate fi redusă la simpla îmbinare a două cuvinte, aflate într-un raport de determinant şi determinat. În acelaşi timp, topica cuvintelor care creează condiția necesară pentru apariția elementelor postpuse (sufixelor) aglutinante, ea însăşi la rândul ei este susținută într-un mod activ de acele urmări numeroase, care decurg din natura structurii

BDD-A3653 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:51 UTC)

aglutinante. De aceea, cei doi factori menționați mai sus sunt strâns legați între ei şi se susțin reciproc, ambii constituind factorii fundamentali ai stabilității idiomurilor turcice **în timp** (din momentul apariției lor şi până în prezent) şi **în spațiu** (cuprins între Balcani şi Polonia, Crimeea şi Caucaz, Orientul Apropiat şi Mijlociu, Asia Centrală, regiunile uralo-volgiene, Siberiei de Sud-Vest şi de Est ce se întinde până în interiorul Chinei şi Mongoliei) – spațiu în care un bun cunoscător al uneia din idiomurile turcice despărțite artificial sub imperiul sloganului „divide et imperra" în aproximativ 21 de idiomuri, poate să converseze cu mare uşurință cu vorbitorii tuturor acestor idiomuri[3].

ANEXĂ: LISTA LIMBILOR TURCICE CONTEMPORANE (în ordine alfabetică)

1. Altaică; 2. Azerbeigeană; 3. Başchiră; 4. Ciuvaşă; 5. Găgăuză; 6. Hakasă; 7. Iakută; 8. Karakalpacă; 9. Karaceai-balkară; 10. Kazahă; 11. Kirghiză; 12. Kumâcă; 13. Nogaică; 14. Şoră; 15. Tătară din Kazan (volgiană); 16. Tătară crimeeană; 17. Turcă; 18. Turcmenă; 19. Tuvină; 20. Uigură; 21. Uzbecă.

BIBLIOGRAFIE

***, *Introducere în lingvistică*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1965, pp. 76, 82, 225-228, 232, 253.
Abel Remusat, *Recherches sur les langues tatares*, Paris, 1820.
Rasmus Rask, *Der skitiske Sproget*, Kopenhavn, 1834.
W. Schott, *Das Zahlwort in der tschudischen Sprachenclasse wie auch im türkischen, tungusischen und mongolischen*, Berlin, 1853.
M.A. Castren, *Über die Personalaffixe in den Altaischen Sprachen*. St. Petersburg, apud ***, *Problema obsçnosti Altaiskih yazıkov*, Leningrad, 1971, p. 22.
W. Bang, *Monographieen zur türkischen sprachgeschichte*, Heidelberg, 1918.
I. Nemeth, *Zur Einteilumg de türkischen Mundarten Bulgariens*, Sofia, 1956.
S.G. Clauson, *Türkisch and Mongolian Studies*, London, 1962.
Gerhard Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neuerpersischen*, Bd. I, Wiesbaden, 1963.
G.I. Ramstedt, *Vvedeniye v altaiskaye yazıkoznaniye I. Fonetica*, Moskova, 1957; *II. Morfologhia*, Moskova, 1961.
Marti Rasanen, *Materialen zur Lautgesichte der türkischen Sprachen, Studia Orientalia*, 15, Helsinki, 1949; *Materialen zur Morfologie de türkischen sprachen*, Helsinki, 1957.
N.A. Baskakov, *Vvedenie v izuçenie tiyurskih yazîkov*, Moskova, 1962, şi XXX *Philologicae Turcicae Fundamenta I.*, Wiesbaden, 1959.
Enver Mahmut, *Türkçenin Yapısal Özellikleri ve Bunun Perspektifleri* (Particularitățile de structură ale limbii turce şi perspectivele ei de dezvoltare), în „Kırım", Ankara, ianuarie-martie, 1996, p. 18-23.

[3] Excepție fac limbile ciuvaşă din Volga Centrală şi iakută din Siberia de Est.

BDD-A3653 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:51 UTC)

Enver Mahmut, *În legătură cu complementul direct cu şi fără marcă a cazului acuzativ în limba tătară*, „AUB", Limbi clasice şi orientale, Anul XIX, Bucureşti, 1970, p. 79-97 (studiu comparat valabil şi pentru limba turcă)
N.A. Kononov, *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*, Moskva, Leningrad, 1956, Partea a II-a Sintaksis.
J. Deny, *Principes de grammaire turque*, Paris, 1955.
M. Zekiyev, *Sovremenîy tatarskiy yazık*, Kazan, 1987, p. 418-447.

BDD-A3653 © 2004 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 00:53:51 UTC)